

Література й малі нації

ПРОМОВА НА З'ЇЗДІ
ЧЕХОСЛОВАЦЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ

1967

Любі друзі, хоч від пітьми віків на планеті Земля не існувало жодної нації, й саме поняття нації відносно модерне, більшість поміж нами почуває її існування, як очевидність, дарунок Бога чи Природи, що існує з незапам'ятних часів. Народи безпосередньо визначають їхню культуру, політичну систему і кордони як власне творіння, а отже, і як джерело постановки питання чи проблеми, а своє існування

як народу розглядають як безсумнівну даність. Історія чеської нації, яка пройшла через передпокій смерті, ніколи не була щаслива і безперервна, за те дозволила їй не віддатися цій облудній ілюзії. Існування чеської нації ніколи не відчувалось як очевидність, і ось ця *не-очевидність* і є одна з її головних рис.

Це явище стало безсумнівним на початку XIX століття, коли жменька інтелектуалів пробувала відродити майже забуту чеську мову, а наступне покоління — вже напіввимерлий чеський народ. Відродження було свідомою дією і, як будь-яка дія, ґрунтувалося на виборі поміж «за» і «проти». Навіть схилиючись до «за», інтелектуали, що належали до руху за чеське відродження, усвідомлювали також і тягар протилежних аргументів. Вони знали, — про це казав Матоуш Кляцель, — що онімечення спростило б життя чехів, надавши більше можливостей їхнім дітям. Знали вони і те, що належність до потужнішої нації надає більшої ваги будь-якій духовній праці й розширює її масштаб, натомість наука, сформульована чеською мовою, — я цитую Кляцеля, — «звужує визнання моєї тяжкої праці». Вони усвідомлювали і труднощі, на які наражаються малі народи, що — як сказав Ян Коллар, — «думають і почувають лиш наполовину» і рівень освіти яких — знову цитую Коллара, — «часто посередній

і вбогий; вони не живуть, а виживають, не зростають і не пускають паростків, а животіють, плодять не дерева, а терни».

Пречудове усвідомлення цих аргументів, а також контраргументів, ставить питання «бути чи не бути і навіщо?» в самісіньку основу новітнього існування чеської нації. Хоч прихильники національного пробудження сприяли такому існуванню, для майбутнього воно стало великим викликом. Вони поставили народ перед обов'язком виправдовувати в майбутньому правомірність власного вибору.

Цілком за логікою цієї неочевидності існування чеської нації Губер Гордон Шауер у 1886 році кидав ув обличчя молодого чеського суспільства, яке вже загрузло у вбогості, таке скандальне запитання: а чи не більше принесли б ми людству, якби долучили нашу творчу енергію до потуги великої нації, що її культура розвинена набагато дужче, ніж чеська, яка існує в зародку? Чи варті праці всі ці зусилля, яких ми доклали для відродження нашого народу? Чи достатньо велика культурна цінність нашого народу, щоб виправдати його існування? Якщо додати одне запитання: чи сама ця цінність зможе в майбутньому убезпечити від ризику втратити його суверенність?

Чеський провінціалізм, який задовольнявся тим, що животів, а не жив, побачив за тими запитаннями

підміну фальшивої певності й атаку проти нації й з цього приводу вирішив вилучити Шауера зі свого середовища. Проте через п'ять років молодий критик Сальда назвав Шауера найвизначнішою постаттю свого часу, а його есей — винятково патріотичним актом. Він мав рацію. Шауер тільки загострив дилему, яку розуміли всі лідери чеського національного відродження. Франтішек Палацький писав: «Якщо ми не розбудимо національний дух до найбільшої й найблагороднішої діяльності, як та, що її здійснюють наші сусіди, то не зможемо навіть гарантувати власного існування». А Ян Неруда додав: «Ми повинні піднести нашу націю до рівня світової свідомості й освіти, щоб забезпечити не лише її престиж, а й виживання».

Лідери чеського відродження пов'язували виживання нації з культурними цінностями, які вона могла продукувати. Вони хотіли розглядати ті цінності не лише за їхньою корисністю для нації, а й за критеріями — як тоді казали, — що стосуються всього людства. Вони прагнули долучитися до світу і до Європи. У цьому контексті я хотів би наголосити на специфічності чеської літератури, яка спорудила модель, що рідко зустрічається деінде у світі: перекладач як важлива — якщо не головна — дійова особа літератури. Адже найбільші

літературні постаті століття, що передувало Білогорській битві*, були перекладачами: Регор Груби з Єлені, Даніель Адам із Велеславіна, Ян Благослав. Славетний переклад Мільтона, підписаний Йозефом Юнгманом, заклав основи чеської мови в період національного відродження; до наших днів літературний чеський переклад вважається одним із найкращих у світі, й перекладач користується тією самою повагою, як і будь-яка інша літературна постать. Причина головної ролі, яку відіграє літературний переклад, очевидна: завдяки перекладам чеська мова усталилася і вдосконалилась як цілковито європейська мова включно з європейською термінологією. І нарешті через літературний переклад чехи заснували їхню європейську літературу чеською мовою, й література створила європейських читачів, що читають чеською.

Для великих європейських націй з історією, що вважається класичною, європейський вимір, в якому вони функціонують, є самоочевидний. Та чехи, у яких чергувалися періоди пробудження і сну, втратили кілька важливих етапів розвитку європейського духу і мусили щоразу самі адаптуватися до його культурних рамок, привласнювати їх

* Білогорська битва, що датується 8 листопада 1620 року, була одна з перших і найважливіших битв Тридцятирічної війни; вона означала кінець чеської незалежності.

і реконструювати. Ніщо ніколи не становило для чехів незаперечного надбання — ні їхня мова, ні європейська належність, яка, втім, зводилася до постійного вибору поміж двома крайнощами: дозволити чеській мові ослабнути аж так, що вона зведеться до простого європейського діалекту, а чеській культурі дати перетворитися на звичайний фольклор, — або ж стати європейською нацією з усіма наслідками.

Тільки цей другий вибір гарантує реальне існування, що, проте, часто є нелегким для народу, який упродовж XIX століття присвятив усю енергію створенню власних підвалин — від середньої освіти до написання енциклопедії. І все-таки від початку XX століття, й надто поміж двома війнами, ми спостерігали культурний підйом, рівного якому не було у всій чеській історії. Упродовж двох десятиліть уся плеяда людей духу присвятила себе творчості й у цьому такому короткому проміжку часу зуміла вперше від часів Коменського підняти чеську культуру на європейський рівень, зберігаючи всю її специфіку.

Цей важливий період — короткий, інтенсивний і за яким відчуваємо таку ностальгію, схожий був радше на юнацький вік, аніж на дорослий: чеська література, перебуваючи в зародковому стані, мала головним чином ліричний характер і для

свого розвитку потребувала тільки довгого і безперервного миру. Перервати розвиток такої тендітної культури — спершу через окупацію, а потім сталінізм, — майже на чверть століття ізолювати її від решти світу, скоротити численні внутрішні традиції, звести до рівня простої пропаганди було трагедією, яка загрожувала ще раз запроторити чеську націю — і цього разу остаточно, — на культурну окраїну Європи. Якщо вже кілька років чеська культура почала дихати на повні груди, якщо зараз вона стала головним полем розвитку нашого успіху, якщо світ побачила величезна кількість чудових творів і деякі види мистецтва, як, наприклад, чеське кіно, зазнають золотого періоду розвитку, то йдеться про найзначущіше явище чеської дійсності останніх років.

Та чи усвідомлює усе це наша національна спільнота? Чи розуміє вона, що могла б поєднати це з пам'ятним періодом юності нашої літератури поміж двома війнами і що це становить для неї пречудову нагоду? Чи знає вона, що доля її культури залежить від її долі? Чи зречеться урешті думки лідерів національного відродження, що за відсутності поважних культурних цінностей, виживання народу як такого далеко не гарантоване?

Від часу чеського національного відродження роль культури в нашому суспільстві, звичайно,